

Tanulmányok

Enyedi 460

ENYEDI 460

*Tanulmánykötet Enyedi György
születésének 460. évfordulójára
rendezett kamarakonferencia
előadásából*

MTA-ELTE HECE

ENYEDI 460

*Tanulmánykötet Enyedi György születésének
460. évfordulójára rendezett
kamarakonferencia előadásaiból*

MTA-ELTE HECE
BUDAPEST
2016

A konferencia szervezője és a kötet kiadója
az MTA-ELTE Humanizmus Kelet-Közép-Európában
Lendület Kutatócsoport.
A kutatást a Reformáció Emlékbizottság támogatta.

REFORMÁCIÓ
EMLÉKBIZOTTÁS

© Szerzők, 2016
© Szerkesztők, 2016

A borítókép részlet Enyedi György *Explicationes locorum Veteris et Novi Testamenti* (Kolozsvár, typ. Heltai, 1598) című munkájának borítódíszéről.

Szerkesztette:
K. Kaposi Krisztina
Lovas Borbála

A rezüméket lektorálta:
James Plumtree
Hannes Fischer

Műszaki szerkesztő:
Kiss Béla

Felelős kiadó:
Kiss Farkas Gábor

ISBN
Nyomda
Készült 14 nyomdai ív terjedelemben

Tartalomjegyzék

Előszó	7
A rövidítések jegyzéke	9
Bíró Gyöngyi: „... non contemnenda librorum...” – Enyedi György könyvtárának kutatása.....	11
Berkes Katalin: Mit olvastak még, akik ezt olvasták? – Enyedi György <i>Aithiopika</i> -fordításához kapcsolódó művek.....	27
Simon József: Torockzai Máté <i>Explicationes</i> -fordításának (1619/1620) problémái.....	41
Lovas Borbála: Enyedi György prédikációskötetének eredeti szerkezete.....	71
Szijj Angéla: Nyelvi és helyesírási kérdések Enyedi György prédikációgyűjteményében – A 46. beszéd szövegváltozatainak összehasonlítása	143
Káldos János: „Látván az időnek szörnyű állapotját” – Enyedi 60. beszédének előzményei	153
N. Kis Tímea: Az ideális templom eszméje Enyedi György prédikációiban	167
Sebestyén Ádám: „Azért a néma törvényt szólóvá kell tenni.” – Enyedi György prédikációinak fejedelmképe	183

Arnótszky Judit Janka: „ Gloriam meam alteri non dabo. ” (Ézs 42,8) – Enyedi György áldozócsütörtöki beszéde	199
Pap Balázs: A második zsoltár, Enyedi György és egyéb unitáriusok	209
Névmutató	219

Előszó

Köszöntöm az olvasót!

Ez a kiadvány és a benne foglalt tanulmányok, írások minden szempontból nagy hiányosságot pótolnak mind a magyar irodalomtörténet mind az unitárius egyháztörténet terén. A szerzők olyan izgalmas kincstre bukkantak, amelyek mindenképp értéket képviselnek, segítséget nyújtanak a kor és a benne élő írástudó jobb megismeréséhez. A kötetben közzétett írások közel öt évszázad után is tudnak újat hozni a 16. század végén és a 17. század elején élt jeles teológus gondolkozásáról, hitéről és mindarról, ami őt érdekelte, szellemileg foglalkoztatta. A különböző dolgozatok kiválóan árnyalják, hogy a reformáció nagy szellemi megújulása hogyan és miként csapodott le az Erdélyben élő teológus éltében. Enyedi prédikációinak témái, a könyvtárában fellelhető könyvek, írásainak szerkezeti felépítése segít megérteni és tisztábban látni annak a kornak gondolkodásmódját, életét, felfogását, mely évszázadokon át irányt szabott a reformáció radikális irányzatának, és amely egyedül Erdély földjén tudott egyházzá szerveződni.

A megpróbáltatásokkal teljes, sokszor viharos történelem, az erdélyi unitáriusokat a századok során legtöbbször védekezésre készítette. Viszonylag rövid idő, a 19. század vége és a 20. század eleje kedvezett az unitárius teológia művelőinek, a 20. század közepétől tájainkon jószerivel megbénult a teológia művelése és a múlt a kutatása; levéltárainkat és könyvtárainkat államosították. Sok ismeretlen területe van mind az unitárius teológiának mind pedig az egyháztörténet-írásnak. Ebben a kötetben az unitárius múlt iránt érdeklődő fiatal és idősebb kutatók írásaikkal igyekeztek a köztudatba bevinni ezt az egyetemes szellemi kincset. Elkötelezettségük és kutatási lendületükből született írásaik nagy segítséget jelentenek unitárius és magyar közösségünk múltjának megismerésében.

Az elmúlt évtizedekben mind a szegedi mind a budapesti egyetem régi magyar irodalom tanszékének tanári, diákjai és munkatársai, a reformáció korá-

nak tudósai az unitárius felekezet kialakulásának kutatásában, eredményeik közzétételével, felbecsülhetetlen szolgálatot tettek és tesznek. Köszönet és hála elvégzett munkájukért!

Legyen ez a kötet is sokunk számára világító torony!

Kolozsvár, 2016 pünkösdjén

*Bálint Benczédi Ferenc
püspök*

LOVAS BORBÁLA

Enyedi György prédikációskötetének eredeti szerkezete

1. Bevezetés

Enyedi György prédikációgyűjteményét teljes terjedelmében először Káldos János mutatta be egy átfogó táblázatban, amelyet az 1993-ban kiadott Enyedi-monográfiájában publikált. A lista az akkor már ismert, felfedezett, vagy épp újra felfedezett kéziratos kilenc kódexen alapult, amelyek a gyűjteményből kisebb-nagyobb beszédcsoportokat tartalmaztak. Monográfiájában Káldos részletesen ismertette az erdélyi gyűjteményekben lévő öt *Kolozsvári Kódexet* (K1–5), *Gyalai Sámuel prédikációgyűjteményét* (GyS), a *Marosvásárhelyi Kódexet* (M), a *Székelykeresztúri Kódexet* (Sz), valamint az egyetlen ma Magyarország területén lévő kötetet, a *Sárospataki Kódexet* (S).¹ A leírásokat követő táblázatban a következő mezők szerint mutatta be a korpuszt: beszéd-szám, triacas-szám, a kódex szíglája, lapszám, textus-jelzés, latin témamegjelölés, megjegyzések.² A táblázat hiánypótló volt az Enyedi-kutatásban, hiszen Káldos munkájáig nem jelent meg olyan dolgozat, amely áttekintette volna az egész fennmaradt másolatkorpuszt, a szakirodalom általában csak részleteiben ismerte az anyagot, a tudományos említésekben szereplő adatok pedig másodkézből valók voltak – az unitárius egyháztörténet³ idézetein, vala-

* A szerző junior kutató, az MTA-ELTE Humanizmus Kelet-Közép-Európában Lendület Kutatócsoport tagja.

¹ A kódexek alapvető adatait, így a másolók kilétének, vagy a másolatok sorsának kérdését jelen tanulmányban nem érintem. Ezek az adatok megtalálhatók a lentebb idézett, Káldos János által publikált tanulmányokban. A kódexek alapadatait a dolgozat végén közlöm, a kódexeket a lábjegyzetekben és a táblázatokban a bevett szíglákkal jelölöm.

² J. KÁLDOS – M. BALÁZS, *György Enyedi, Bibliotheca Dissidentium Tome XV, Ungarländische Antitrinitarier II.*, Baden-Baden & Bouxviller, 1993, 121–130.

³ KÉNOSI TÖZSÉR János – UZONI FOSZTÓ István, *Unitario-Ecclesiastica Historia Transylvanica*, szerk. KÁLDOS János, bev. BALÁZS Mihály, lekt. LATZKOVITS Miklós, Bp., Balassi, 2002. KÉNOSI TÖZSÉR János – UZONI FOSZTÓ István, *Az Erdélyi Unitárius Egyház története I.*, ford. MÁRKOS Albert, bev. BALÁZS Mihály, sajtó alá rend. HOFFMANN Gizella, KOVÁCS Sándor,

mint Jakab Elek és Kanyaró Ferenc 19. század végi publikációin⁴ alapultak. A monográfiát és a táblázatot nem sokkal később a szövegekből készült válogatáskötet,⁵ és Enyedi korszakára és magára a püspökre fókuszáló szakmai konferencia és tanulmánykötet⁶ követte, amelyek során Enyedi lényegében újra helyet kapott az irodalmi kánonban. Elkerülhetetlen azonban, hogy egy ilyen méretű korpusz első áttekintésekor pontatlanságok csúszzanak a táblázat adataiba, leírásaiba. Ezek főképp abból adódnak, hogy a szövegek mikrofilológiai vizsgálata nélkül akkor még bizonyos anomáliák nem kerültek felszínre. Azóta Káldos maga is számtalan új adattal gazdagította leírásait, az őt követő kutatások pedig egyrészt igazolták, másrészt bővítették eredményeit.

2013-ban még egy táblázat látott napvilágot, amelyben Káldos már nem a beszédekkel kapcsolatos finom adatokra, hanem a kódexek struktúrájára, a beszédek variánsaira fókuszált.⁷ Itt egy összegző táblázatban huszonegy kódexet sorolt fel, amelyekben van, vagy feltételezhetően volt Enyedi-prédikáció. Vagyis amellet, hogy a táblázat segítségével átláthatjuk, hogy a hosszabb-rövidebb válogatásokat tartalmazó kötetek, kódexek anyaga hogyan fedti le a gyűjtemény egyes részeit, hol sűrűsödnek egy-egy beszéd variánsai, és hol van csupán egy példányban fennmaradt másolat, egy átfogóbb képet is kapunk. Azt természetesen végig szem előtt kell tartanunk, hogy mivel a fennmaradt, feltételezett, vagy utalásból ismert egyéni másolatoknak egymáshoz, forrásaikhoz és az összöveghez való viszonyát nem tudjuk rekonstruálni, a táblázat ebben az esetben is részleges leírást ad. A számadatok, ha nem is tekinthetjük véglegesnek őket, hiszen a korpusz rendezése még mindig folyik, töredékeségükben is jól mutatják, hogy milyen jelentős méretű korpuszról beszélhetünk. Káldos adatai szerint, amelyek egy prédikáció egy másolatát tekintik egységnek, a részlegesen fennmaradt anyagban kétszázharmincegy meglévő, hatszázharminc feltételezhető és hatvannégy utalásból ismert beszédmásolat-

MOLNÁR B. Lehel, Kolozsvár, Erdélyi Unitárius Egyház, 2005. A továbbiakban: EUNET. Jelen dolgozatban az egyszerűség kedvéért csak a munka magyar fordításának lapszámait idézem.

- ⁴ JAKAB Elek, *Enyedi György élete I–II.*, Keresztény Magvető 1890/3, 131–151, 1890/4, 211–244. KANYARÓ Ferenc, *Enyedi György egyházi beszédei I–II.*, Keresztény Magvető 1898/1, 22–29, 1898/2, 77–86. KANYARÓ Ferenc, *Enyedi György unitárius püspök beszéde*, Keresztény Magvető 1900/1, 30–40. stb.
- ⁵ *Enyedi György válogatott művei*, vál. BALÁZS Mihály, KÁLDOS János, Bukarest–Kolozsvár, Kriterion, 1997.
- ⁶ *György Enyedi and Central European Unitarism in the 16–17th Centuries*, eds. Mihály BALÁZS, Gizella KESERŰ, Bp., Balassi, 2000.
- ⁷ KÁLDOS János, *Enyedi György prédikáció-gyűjteményének szerkezete és a prédikációk textológiai vizsgálatának tanulságai*, Erdélyi Múzeum 2013/1, 88–120.

tal kell számolnunk, összesen kilencszázhuszonöt ma valamilyen formában ismert prédikációval és prédikációvariánssal.

Jelen tanulmány ennél jóval szűkebb korpuszra koncentrál. Arra a tíz fennmaradt kódexre, amely Enyedi-prédikációkat tartalmaz kisebb-nagyobb számban, és alapját képezi az Enyedi beszédeit először teljes terjedelmében az olvasók elé táró készülő szövegkiadásnak. A beszédkorpusz struktúráját érintő rövid bemutatás után ezért közre bocsátok egy frissített táblázatot, amelyben az új adatok tükrében ebben a tíz kódexben lévő prédikációk kerülnek felsorolásra.

2. Triacas és centuria

Az alábbiakban a prédikációgyűjtemény tartalmi vizsgálatába nem bocsátokozom, hanem a filológiai és tartalmi elemzések mentén tanulmányozható kompozíciós elvek egy részletének rekonstrukciójára teszek kísérletet. Enyedi prédikációgyűjteményének talán a legismertebb, a gyűjtemény felépítését is érintő jellemzője, hogy a beszéd triacasokra osztott beszédcsoportokban maradt fenn. Bár a görög triacas szó jelentése *harminc*, a prédikációgyűjteményben szisztematikusan harminchárom darabot tartalmazó csoportokat találunk. Az egyetlen harminc beszédet számláló 2. *Kolozsvári Kódex* másolója bizonyíthatóan kihagyott három beszédet kötetéből. A gyűjtemény hat teljes és egy részben elkészült triacasból áll.

A védjeggyé vált triacas-struktúra mellett egy, a harminchármas számozással párhuzamos, sok kérdésre okot adó centuria-jelölés is megjelenik két másolatban, amely jelen formájában nincs összhangban a triacas-jelölésekkel. Ezeket a példákat számos tanulmány, köztük a fentebb már idézett áttekintő tanulmányok is idézték, sőt, utóbbiban Káldos János be is építette a táblázatos áttekintés mezői közé.⁸

⁸ Nehezíti a kompozíciós rendszer szintjeinek egységben való kezelését, hogy míg a prédikációgyűjteményről fennmaradt adatok alapján a beszéd számozás már a gyűjtemény létrejöttékor bizonyíthatóan létezett, a triacas-, és centuria-hivatkozást a prédikációgyűjteményen kívül nem ismerünk. A gyűjtemény belső utalásainak erős strukturális hálója nem lép túl a szövegkorpuszon, és a kéziratokon sem, nem ismerünk olyan triacas-számozásra vonatkozó adatot sem, amely a 19. század előtt nyomtatásban megjelent volna. Kéziratos adatunk is csak az unitárius egyháztörténet lapjairól származik, amely 18. századi unitárius munka, emellett maga is a kéziratos szöveghagyományhoz csatlakozik. A centuria-számozás pedig csak az említett két kódexben jelenik meg.

Maguk a centuria-jelzések elsőre nehezen értelmezhetőek, ugyanis a korábban az első triacashoz kötött 2. *Kolozsvári Kódex* anyagát másolója a harmadik centuriába, míg a hetedik triacast tartalmazó 1. *Kolozsvári Kódex* prédikációit másolója az első centuriába sorolta. Még legutóbbi tanulmányomban is, annak ellenére, hogy a hagyományban a triacas-számozással együtt fut, úgy gondoltam, hogy a centuria-számozás furcsaságait nem lehet feloldani. Ám a korpusz rendezése, amely során a 2. *Kolozsvári Kódex* anyaga átkerült a harmadik triacasba, úgy tűnik, mégis kulcsot adhat a bejegyzések értelmezéséhez.⁹ A 2. *Kolozsvári Kódex* áthelyezése a harmadik triacas anyagába ugyanis azt is jelenti, hogy a másoló centuria-számozással kapcsolatos megjegyzései értelmezhetővé válnak. Biztosak lehetünk abban, hogy a másoló összemosta a két számozási csoportot, vagyis a triacas- és a centuria-számozást. Ez kétféleképpen történhetett: Az egyik esetben a harmadik triacasba tartozó prédikációkat nagyvonalúan a harmadik centuria anyagaként jelezte. A másik esetben csupán kihagyott egy részt a megjelölésből, amelyet valószínűleg nem tudott értelmezni, és a triacas-számozást elhagyva csak azt jelölte, hogy az adott centuriának, vagyis száz beszédet tartalmazó blokknak a harmadik harmadát másolja. Azt, hogy maga már nem tudta rekonstruálni az eredeti szerkezetet, jól mutatja, hogy annak ellenére, hogy önkényesen csak harminc beszédet másolt kódexébe, vagyis a 67–99. beszédek közül elhagyott hármat, és ezeket is csak a kódex belső sorrendje alapján számozta 1–30-ig, másolata végén a következő megjegyzés olvasható: „Finis huius Centuriae.”¹⁰ Ha emellett odaillesztjük a többi másolatban lévő furcsaságoknak, hibáknak tekintett részleteket, azt gondolom, hogy lényegében rekonstruálhatóvá válik egy ciklikus rendszer, amely a püspök halála miatt befejezetlen maradt.¹¹

⁹ A korpusz átrendezésének részleteire jelen tanulmányban nem térek ki. Bővebben l.: LOVAS Borbála, *Enyedi György szerkesztett prédikációskötete új megvilágításban*, ItK 120 (2016). [Megjelenés alatt.] Ugyancsak nem térek ki e tanulmányban arra a datálási rekonstrukció-kísérletre, amelyet a gyűjtemény újrendezése tett lehetővé. Erről bővebben egy tavalyi konferencián beszéltem. Az előadás szerkesztett változata hamarosan napvilágot lát: LOVAS Borbála, *Tükörben való látás. Egy unitárius püspök prédikációi értelemről, tudásról és sorsról a zürzavaros 16. század végén*. In: *Egyediség és véletlen. Konferenciakötet*, Kolozsvár, Bolyai Társaság, Egyetemi Műhely Kiadó, 2016. [Szerkesztés alatt.]

¹⁰ K2, 162v (323).

¹¹ Nem tudjuk, hogy az eredeti gyűjteményhez kapcsolódott-e bármilyen előszó, bevezető, egyéb paratextus. A másolatokból látszik, hogy triacasonként tartozhatott az anyaghoz index, és valószínűleg több triacast imádság, praemeditatio nyitott meg. Ezekből sajnos csak néhány maradt fenn, mivel a kódexek eleje és vége legtöbb esetben sérült. Index maradt fenn: K3-ban, amelynek tartalma nem egyezik a kódexével; K2-ben, amely a kötetet pontosan leírva

De miről is van szó? Az európai irodalomban előszeretettel használták a szerzők a számszimbolikára épülő kompozíciós elvek közül a dantei $33+33+33+1$ struktúrát.¹² Hogy Enyedi honnan meríthette prédikációgyűjteménye összeállításakor a számszimbolikán alapuló szerkesztési elvet, nem tudhatjuk biztosan. Eddig nem találtam olyan példát, amely ilyen méretű prédikáció-együttest, sőt, egyáltalán prédikációkat hasonló számszimbolika szerint komponált volna meg, kiemelve a struktúrát a triacas- és centuria-számozással. Decasokra, centuriákra, chiliadokra osztott példákkal még találkozunk prédikációskötetekben, ahogy szólás- és idézetgyűjteményekben, levélgyűjteményekben és egyéb művekben is, ám a triacas-felosztású művek nem a harminchármas, hanem a harmincas bontást használják, karakterükben és hoszszukban pedig eltérnek az Enyedi-gyűjteménytől.¹³ Harminchármas felosztást emellett szinte kivétel nélkül szépirodalmi művekben találunk: itt idézhetjük Dantét, Petrarcat, hiszen Enyedi Genfben és Padovában tanult, művelt, sőt, mondhatjuk akár, hogy kiemelkedően tanult és tájékozott volt a kor európai irodalmában. Esetleg ide sorolhatjuk Balassi Bálintot is, hiszen Enyedi Balassi kortársának tekinthető, s a prédikációgyűjtemény triacas-struktúrájának első ma ismert említése a 17. század elejéről való. Vagyis ha úgy döntenénk, hogy az egyszerű beszédszámozásra épülő sorrendet későbbi másolások-szerkesztések során formálták át harminchárom beszédet tartalmazó egységek egymásutánjára, akár a Balassi-hatást is felvethetnénk. Ennek a gondolatmenetnek a szépséghibája csupán az, hogy egyrészt nem tudjuk bizonyítani, hogy Enyedi rendezte gyűjteményét így, s ennek ellenkezőjét sem; másrészt maga a tökéletes Balassi-féle $3\times 33+1$ -es struktúra sem igazán létezik. Ha a terve meg is volt rá, a verskorpusz sem nem egységes, sem nem teljes, a komponált egész létét Horváth Iván pont olyan elegánsan cáfolta, ahogyan korábban bizonyította.¹⁴

csak harminc beszédet tartalmaz; S-ben, itt csak a negyedik triacashoz tartozó index marad meg, bár biztosan tartozott ilyen a töredékesen fennmaradt harmadik triacashoz is; K1-ben a kötetben szereplő tizenhárom beszédéről. K2 elején praemeditatio szerepel. Az unitárius egyháztörténet leírása alapján (EUNET, 364–365.) tudjuk, hogy egy könyörgéssel kezdődött az első triacas is. Szövege eltér a K2 szövegétől.

¹² Az európai számszimbolikán alapuló kötetkompozíciós hagyomány áttekintését l. pl.: Ernst Robert CURTIUS, *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*, Tübingen–Basel, Francke Verlag, 1993¹¹, 491–498.

¹³ Triacasokra van osztva például Laurentius Thomas WALLISER négy levél terjedelmű műve: *Aporematum ethicorum triacas*, Strasbourg, A. Bertram, 1613.

¹⁴ A tanulmányban nem is térek ki hosszabban a Balassi versgyűjteményének számszimbolikus kompozíciós elvei körül máig tartó vitára, csupán Horváth Iván nagy ívű összefoglaló tanulmányára, valamint feltevésének későbbi cáfolatára utalnék: HORVÁTH IVÁN, *Balassi költésze-*

Nem csupán az írók alkalmazták, de az irodalomtörténészek is előszeretettel keresték e formát, sokszor olyan helyen is, ahol nem volt feltétlenül szükséges.¹⁵ Magam sem szeretnék ebbe a hibába esni, emellett a beszédgyűjtemény hagyományában használt számozási rendszerek, az Enyedi-féle „bó” triacások kijelölik az utat a kompozíciós elv keresésére. Mivel a beszédek száma meghaladja a százat, sőt, a kétszázat is, ezért bár nem kizárt, hogy eredetileg volt a százas rendszernél nagyobb, mondjuk $3 \times 3 \times 33 + 1$ -es rendszer, nem beszélhetünk zárt kompozícióról, hanem a kompozíció ciklikus ismétlődéséről.

Enyedi maga is beszél prédikációiban a számok értelmezéséről, valamint a bibliai könyvekben való jelentésükről, ám a gyűjtemény kompozíciójával kapcsolatos fogódzót nem találunk,¹⁶ ugyanúgy, ahogyan a korpusz későbbi

te történeti poétikai megközelítésben, Bp., Akadémiai, (1982), 2004², 65–112. HORVÁTH Iván, *Az eszményítő Balassi-kiadások ellen*. In: Uő., *Magyarok Babelben*, Szeged, JatePress, 2000, 175–197. A nézetek összefoglalását l. még: HORVÁTH Iván, *Balassi könyve. 1590: Elkészül Balassi „Maga kezével írt könyve”* In: *A magyar irodalom története: A kezdetektől 1800-ig*, szerk. JANKOVITS László, ORLOVSY Géza, Bp., Gondolat, 2007, 351–362.

¹⁵ Tarnóc Márton például a következőket mondja Pázmány Péter *Kalauzáról*: „A *Kalauz* Pázmány életében három kiadásban jelent meg: az első 1613-ban, a második 1623-ban és a harmadik a szerző halálának évében, 1637-ben. Az első kiadás tizenötre fejezetre bontva tárgyalta az anyagot, a második kiadástól kezdve a fejezetek száma tizenötre szaporodott. A harmadik kiadásban tizenöt fejezet összesen száz részt foglal magában. Tekintheszünk-e ezt véletlennek olyan tudatos szerző esetében, mint Pázmány? Aligha! És akkor a *Kalauz* kompozíciójának vizsgálatánál nem kerülhetjük meg azt az ismert szerkesztési gyakorlatot ($33+33+33+1=100$), melyet Dante az *Isteni Színjáték*-ban és a reneszánsz költők ciklus-szerkesztésében oly előszeretettel alkalmaztak. Még akkor sem, ha egyébként a tizenöt fejezet száz részének belső tagolásában a $3 \times 33 + 1$ formulát maradéktalanul nem tudjuk kimutatni.” TARNÓC Márton, *Utószó*. In: *Pázmány Péter művei*, vál. gond., jegyz. TARNÓC Márton, Bp., Szépirodalmi, 1983, 1154–1155.

¹⁶ Pl.: „Imez szállásnak módja penig, [Zsolt 79,12] *Fizess meg az mű szomszédinknak hétképpen az ő kebeleken*, nem egyebet jegyez, hanem bővön való megfizetést, mert az mint máskor is megmutogattam, az hét számnak ígéje az Szentírásban bőségért és sokért vetetik. Gen. 4. [1Móz 4,15]: *Az ki megöli Káint, hétképpen büntetetik meg*. Dan. 3. [Dán 3,19]: *Megporoncsolá az király, hogy az kemencét hétképpen fűtsék be*. Lev. 26. v. 18. [3Móz 26,18]: *Ha így sem engedtek énnekem, megöregbítem büntetéseket hétképpen az tü vétkeitekért*. Prov. 24. [Péld 24,16]: *Hétszer esik el az igaz egy nap*. Luc. 17. [Lk 17,4]: *Ha hétszer vétkezik ellened az te atyádfia*.” 96. (29.) beszéd, K2, 156r (310); „De illendőbb, ha ez három esztendő az Írásnak folyása szerint, ki efféle számnak ígéjét bizonytalan üdőért gyakorta veszi, értsünk egy alkalmas hosszú üdőt, mert az Úr mindenkor vár ugyan, de kit tovább, kit kevésbé, az mint Ófelségének jónak tetszik, és azt az határt nem szokta senkinek megjelteni, hanem csak őmaga hatalmában tartja. Itt is azért mikor így szól [Lk 13,7], *Immár 3 esztendeje van etc.*, azt jelenti, hogy egynéhány ideje vagyon, és immár eléggé vártam.” 83. (17.) beszéd, K2, 82v (160); „Itt először azért azt kell megtudni, mit kell érteni az héten, és ebben is mindnyájan mind egyetértenek az zsidó

leírásaiban sem.¹⁷ Természetesen az elemzések során számításba kell vennünk azt is, hogy a csak 17. századi másolatokban fennmaradt gyűjtemény sérülhetett struktúrájában is. Érdeemes azonban mégis összegyűjteni a hibáknak tűnő részleteket és rendszerezni őket az említett struktúra mentén.¹⁸

A 3×33+1 szerkezethez elősorban szükséges 33-as beszédcsoportok rendelkezésünkre állnak. A gyűjteményben bár nincs kijelölve, kiemelve a *plusz* egy beszéd, és talán ilyen tiszta formában soha nem is létezett, a gyűjtemény egészét tekintve egy több másolat által igazolható számozásbeli elcsúszás biztosan van. Ezen kívül a gyűjtemény mai formájában tartalmaz egy mozgó beszédet is. Táblázatos formában ennyi mutatható ki ebből a számozási elcsúszásból:

Triacas	Ideális beszédszámozás (33×7)	A kódexekben szereplő beszédszámozás
1	1–33	[1–33]
2	34–66	34–66 + 1
3	67–99	67–99
4	100–132	100–133
5	133–165	[134–166?]
6	166–198	167[?]-[199]
7	199–213	200–212

Az első triacas anyagát ma csupán az unitárius egyháztörténet utalásaiból ismerjük. A második triacas több párhuzamos másolatban is fennmaradt.

rabbinusok s mind egyebek, hogy itt az héten nem kell csak az hebdomada napokat érteni, mint Lev. 23. v. 15. [3Móz 23,15], hanem kell érteni esztendőket, azaz egy napon kell érteni egy-egy esztendőt, az mint Lev. 25.[!] v. 8. [3Móz 15,8]. Azért az számlálás szerént az hetven hetek tesznek 490 esztendőt. Azt mondja pedig az angyal, hogy ez hetven hetekben, mikor elmúlik hét hét és hatvankettő, azaz 69 hét, akkor adatik meg az Krisztus, és azután megöletik, az 69 hét pedig az megszámlálás szerént teszen 483 esztendőt.” 69. (3.) beszéd, K2, 15r (25); stb.

¹⁷ Az unitárius egyháztörténet lapjain (EUET, 340.) a gyűjtemény legkorábbi leírásában pl. a következőket olvashatjuk: „Papi hivatalában, a halotti beszédek nem számítva, írt hét Triacast, bár az utolsót halála miatt nem fejezte be. Mindenik Triacasban 33 prédikáció van.”

¹⁸ A hipotézis bizonyítása végett tehát a következő számozásbeli eltéréseket nem hibáknak tekintem, hanem a gyűjtemény egészen végigvonuló, a 7×33-as ideális rendszertől eltérő struktúra elemeinek.

A 3. és 4. *Kolozsvári Kódexek* eredetileg az egész triacast tartalmazták (volna). A ma ismert kéziratokban a 3. *Kolozsvári Kódex* az indextől tartalmilag eltér, a beszédek – bár számozva vannak –, kevert sorrendben szerepelnek a kódexben, a másoló ki is hagy beszédeket a másolatból, a lapcsomók pedig összekeveredve lettek a kódexbe kötve.

A 4. *Kolozsvári Kódex* sem teljes, amellettt hogy eleje csonka, így indexét, ha volt is, nem ismerjük, ez a másoló is több beszédet hagy ki kódexéből, jelezve, hogy azokat más gyűjteményébe már beillesztette. Ez a két kódex képet adhat arról, hogy a ma ismert vegyes másolatok maguk hogy keletkezettek, és hogy a beszédgyűjtemény egyben való örökítése hogyan szorult a másolók praktikus szempontjai mögé. Az első érdekesség ennek a két második triacast tartalmazó kódexnek a végén található. A bejegyzések szerint a triacas utolsó három beszéde összetartozott. Mindhárom bizonyos Tho. Bu., vagyis Budai Tamás kolozsvári ötvös, tanácsstag, főbíró, királybíró halála és temetése alkalmával készült.¹⁹ A 65. és a 66., vagyis a triacas záróbeszédei után a harmadik prédikáció a 3. *Kolozsvári Kódexben* *Concio Funebri*s cím alatt szerepel az indexben. A kötet végén csak utalást találunk rá, a szöveget a kódexből kihagyta a másoló, mert már egy másik gyűjteményébe másolta. A 4. *Kolozsvári Kódexben* a beszéd hiányára utaló megjegyzésben 67. számmal van megjelölve ugyanez a beszéd (nem azonos a következő triacas kezdőbeszédével), és hasonló módon itt is hozzáfűzi a bejegyzéshez a másoló, hogy máshova illesztette a szóban forgó darabot. Egészen pontosan a harmadik triacas végére, vagyis a 99. beszéd helyére másolta azt be. Érdekessége a választott helynek, hogy a 99. prédikáció ma is megvan a gyűjteményben, ez egy, a *Sárospataki Kódexben* szereplő, Baráth Zsófiának, Kakas István feleségének temetésére írt beszéd. Vagyis az első három triacas anyagában van egy vándorló, a számozásba nem illő halotti prédikáció, amelyet talán tekinthetünk *plusz egynek*, és amely, tematikájával emlékeztetve magának a harminchármas számnak a szimbolikájára, teljessé teszi az első centuriát. A harmadik triacas tehát, amely a ma ismert anyagban az egyetlen teljes hosszában ismert harminchármas egység, a mozgó beszéd kapcsán keveredik a listába.

A negyedik triacasnak a rekonstrukció szerint a második centuria elejét kell tartalmaznia. Itt újabb számbotlást találunk. Erről Kanyaró Ferenc így számol be a *Sárospataki Kódex* utolsó prédikációját vizsgálva: „E 133-ik beszéddel végződik Enyedi beszédeinek IV-ik triacasa a sárospataki példány

¹⁹ Budai életéről és karrierjéről bővebben l.: FLÓRA Ágnes, *A kora újkori kolozsvári elit portréja*. Urbs 3 (2008), 133–144.

szerint, s mivel a szám a C-dik prédikációval kezdődött, a IV-dik triacasba tévedésből 34 beszédet vett föl a szórakozott másoló.²⁰ Ennek magyarázatára érdemes pár triacasszal továbblépnünk. A hetedik triacas, vagyis az 1. *Kolozsvári Kódex* befejezetlensége folytán a harminchármas rendszer vizsgálata szempontjából nem tartalmaz elég hosszú anyagot, ám fontos megjegyezni, hogy nem a harminchármas rendszer szerinti százkilencvenkilencedik, hanem a kétszázadik beszéddel indítja a másoló a kötetet. Vagyis mivel a hetedik triacas a 200. beszéddel kezdődik, a korpuszban valahol számozottan szerepelnie kell egy extra beszédnek. Ebben az esetben miért ne tehetnénk fel, hogy a negyedik triacas kezdete az a hely? Ez a triacas egy több másolatban is fennmaradt darabbal, a 100. prédikációval kezdődik. Ráadásul a 100. és 101. beszéd a 83. zsolotárhoz kapcsolódó olyan beszédpár, amelyeket egy könyörgés köt össze, hangsúlyozom, nem a kötet elejére állítva, mint a 2. *Kolozsvári Kódex* esetében, hanem két beszéd közé illesztve. Mindkét fennmaradt másolat (S, G γ S) a 100. beszédhez csatolva hozza a könyörgés szövegét, amely jól ismert lehetett a korszakban, hiszen többek között szerepel abban az 1635-ben nyomtatott makulatúrában is, amely egy unitárius felekezetű olvasóknak készült, magánhasználatra szánt imádságos- és énekeskönyvből maradt fenn.²¹

Az ötödik triacast még tartalmi leírásokból sem ismerjük, így csak találgathatunk, melyik lehetett nyitó- és záróbeszéde. A hatodik triacast tartalmazó 5. *Kolozsvári Kódex* pedig az elején és végén is csonka, így szintén nem tudjuk, hogy hol kezdődhetett és végződhetett. Bár a másoló egy bejegyzése alapján tudjuk, hogy még öt triacast biztosan lemásolt, több információt nem ad a gyűjtemény szerkezetéről. Ez a kódex ma a 167. beszéddel kezdődik, amely, ha valóban a kezdő beszéd volt, alátámasztaná a beszédsor egy számmal való elcsúszását.

A hetedik triacast már említettem. A kódex abban vitatkozik a hagyománnyal, hogy csak a 212. beszédig tartalmazza az anyagot, a sokat emlegetett 213. beszédet, amely Enyedi utolsó számon tartott, és halála előtt elmondott, a *Lukács-evangélium* 19. fejezetén alapuló prédikációja volt, ma nem ismerjük.²² Itt

²⁰ KANYARÓ Ferenc, *Enyedi György egyházi beszédei* II., Keresztény Magvető, 1898/2, 86.

²¹ A makulatúráról legutóbb írt: HEVESI Andrea, *A 17. századi unitárius énekeskönyvek gyűjteményi énekanyaga és a 16. századi, 17. század eleji protestáns gyűjteményi énekhagyomány*. Doktori disszertáció, Szeged, SZTE BTK, 2015, 15–17.

²² L. pl.: „Utolsó beszédét [213. beszéd?] Lk 19 alapján mondotta. Ebben Erdélyt és Kolozsvárt, mint Krisztus Urunk halála előtt Jeruzsálemet, keservesen elsiratja, hogy többet aztán hozzájuk se szóljon.” (EUET, 340.); „Az utolsó prédikáció a Lk 19 alapján készült s főntebb már

érdemes még kitérni a kódex centuria-jelzésére is. Ez a másik olyan hely, ahol a kódex elején a másoló centuria-számozást jelez, sőt, azt triacas-számozással együtt teszi: „*Concionum Georgii Enyedii Centureae[!] primae Triakas septima.*”²³ Bár spekulációnak is tűnhet, de a fentiek tükrében úgy gondolom, felvethetjük, hogy a jelzés rontott alakjában arra utal, hogy az adott, vagyis ez esetben a harmadik centuriának első részét, a hetedik triacast tartalmazza a kódex.

3. Eredmények

Összegezve elmondható, hogy ha elfogadjuk a felvázolt strukturális rekonstrukciót, arra is találhatunk okot, miért felemásan lett megoldva a *plusz egy* beszédek beillesztése. Ugyanis ha az első centuriába szám szerint is bekerült volna például az a bizonyos temetési beszéd, a második centuria már csak 101-es számmal kezdődhetett volna, a harmadik centuria pedig 201-es számmal, ami azt jelentette volna, hogy a beszédek átlógtak volna egyik centuriából számozás tekintetében a másikba. Így viszont egy tiszta rendszert kapunk, amelyben a százas csoportok között nincs átfedés. Emellett talán a kiemelésre szánt beszédek tematikailag is meghatározták a gyűjteményt, nem csupán egy formai keretrendszer részeként, hanem lényegi jelentésstruktúráját kijelölve, így még az első *plusz* beszéd a halál és feltámadás kérdéskörét járja körül, és a Krisztus általi megváltás és az örök élet ígérését hordozza, a második kiemelt beszéd a könyörgés, a Krisztusban való hit és az ezáltal való megmenekülés témakörét járja körül.

A triacas- és centuria-számozások másolatokban való jelenléte és rendszerben való elhelyezése azt is bizonyítja, hogy kellett lennie egy őskódex-sorozatnak, amely az összes beszédet sorrendben, triacas- és centuria-rendszer szerint tartalmazta, vagyis e számozásoknak a beszéd számozásokkal párhuzamosan kellett kialakulniuk. A fennmaradt másolatokban már egy sok

említettük. Ebben Jézushoz hasonlóan, aki a halálba indulva keservesen elsiratta Jeruzsálemet, ő Kolozsvárt siratja el, amellyel nem lesz több találkozása. Íme a híveiért a lelkét is kitevő pásztor.” (EUET, 361.) A beszéddel kapcsolatban azt is meg kell jegyeznünk, hogy textusa megegyezik a 63. beszéd textusával. Természetesen nem kell a két beszédet feltétlenül azonosítanunk, ám ennek lehetőségét sem szabad elvetnünk, mivel a szövegszerűen ismert 63. és a csak utalásokból ismert 213. beszéd tematikájában és hangvételében összecseng, valamint mert a ma ismert gyűjteményre nem jellemző, hogy ugyanarra a textusra több különböző szám alatt szereplő beszédet épít a püspök.

²³ K1, 1.

helyen sérült anyag található, amely bár megnehezíti a rekonstrukciós kísérleteket, ám annyira mégis ép, hogy a kutató kísérletet tegyen az eredeti szerkezet felvázolására.

Azt, hogy ez a számszimbolikán alapuló szerkesztés hogyan illeszkedett az unitárius püspök beszédeinek tematikájához és tartalmához, nehéz megmondani. A vizsgálatok azt igazolják, hogy a gyűjtemény prédikációi azt a sorrendet követik, ahogy 1592 és 1597 között a püspök megírta és elmondta őket. Az új-rarendezett korpusz darabjait természetesen pontos dátumhoz, naphoz, esetleg órához, valamint helyszínhez kötni merész vállalkozás, de talán nem annyira abszurd, mint amennyire annak tűnt a rendezés előtt. A beszédekről elmondható, hogy követik az egyházi év ünnepeit, ám nem szorosan rendszerezve, a triacas-határok pedig egyelőre esetlegesnek látszanak. A püspök a beszédek szerkesztésénél sem feltétlenül a szokásos textust választotta, valamint néhol egy-egy alkalommal több vagy kevesebb beszéd szerepel a sorban. Néhány darab, így például a Szilvási János ellen írt beszéd, vagy az említett halotti prédikációk datálhatók, és fogódzókat kínálnak a korpuszban. Ez azonban azt is jelenti, hogy elvileg a beszédek nem mozgathatók a struktúrán belül, nem helyezhetők és nem rendezhetők át, mivel minden ilyen módosítás magát a struktúrát rombolja szét. Ez lassanként meg is történt a másolatokban. A gyűjtemény egyrészt a püspök pályáját végigkövetve történeti pontossággal dokumentálja írója reflexióit, politikai nézeteinek változását, a közösséghez való viszonyát, ha mégoly visszafogott és óvatos is Enyedi hangja. Másrészt jól körvonalazható tematikus csoportokba rendezve egyfajta prédikációs thesaurusként szolgál, amely minden ünnepre különböző tematika szerint beszédeket kínál, minden társadalmi réteget megszólít, minden lehetséges kulturális, politikai és teológiai kérdésre választ ad, az olvasót dorgálja, bátorítja, könyörögni tanítja, valamint arra, hogy a hit és a bűnös élet elhagyása által elnyerheti Isten kegyelmét, enélkül viszont örök bűnhődés és szenvedés a jutalma.

4. A beszédgyűjtemény ismertetése táblázatban

A tanulmány további részében a gyűjtemény frissített beszédlistáját ismertetem. A táblázatba csak a ma létező tíz kódexet veszem fel.²⁴ Nem veszem fel a címről ismert vagy kikövetkeztetett másolatokat, ahogy az unitárius egy-

²⁴ A fentebb már idézett kódexeken kívül Káldos János első ismertetéséhez képest egy új kódexszel bővült a lista: *Conciones vetustissimae* (CV). A kódexben szereplő Enyedi beszédekről

háztörténet idézeteit, az *Enyedi-kódex* latin nyelvű prédikációját, valamint az *Explicationes* párhuzamos szöveghelyeit sem. A táblázatban a prédikációk száma, a tartalmazó kódexek szíglája mellett az adott beszéd modernizált textusjelzése és a textus szövege található.²⁵ A beszédszámok között kiemelve szerepelnek a triacas-nyitó beszédek. Egyes esetekben kettős beszédszám található a listában, ez az átrendezés előtti beszédszámokat zárójelben tartalmazza. A kettős számozás célja a szakirodalomban való eligazodás megkönnyítése. A textusjelzés, követve a kéziratokat, csak a beszédben szereplő első versre utal modernizált és egységesített számozással. A listában emellett minden prédikáció textusának szövegét is csatolom az egyes másolók által kiírt teljes terjedelmében. A textusszövegek egységesített, részben modernizált, kiejtéskövető átírásban szerepelnek a táblázatban. A gyűjteményben eredetileg szereplő, ám ma kéziratból nem ismert beszédeket/másolatokat * jelzéssel láttam el. Azokban az esetekben, ha a prédikáció sérült szöveggel maradt fenn, a (*fragm.*) jelzést használtam. Egyes kódexeknél (Sz, M) a másoló több részre osztotta a gyűjteményből kimásolt prédikációkat. Ezeken a helyeken ezt a kódexnél és a lapszámozásnál is jeleztem. Ugyancsak jeleztem a keveredett papírcsomókban lévő beszédek lapszámait (K3). A témamegjelölés egyes kötetekben a beszéd mellett a margón szerepel, míg más kötetekben az indexben, ez utóbbi esetben történhet meg, hogy bár a kódexben a beszéd szövege nem maradt meg, a latin témamegjelölést az index tartalmazza.

bővebben l.: LOVAS Borbála, *Másolási stratégiák Enyedi György prédikációinak hagyományozódásában*. *Studia Litteraria* (Próza i kegyességi műfajok a kora újkorban), 2013/3–4, 79–94. A kódexek adatai: *Conciones vetustissimae*, Kolozsvár, Academia III., MsU 262. *Gyalai Sámuel prédikációgyűjteménye*, Kolozsvár, Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár, MS. 1777. 1–4. *Kolozsvári Kódex*, Kolozsvár, Academia III., MsU 737/1–4. 5. *Kolozsvári Kódex*, Kolozsvár, Academia III., MsU 1228. *Marosvásárhelyi Kódex*, Marosvásárhely, Teleki-Bolyai Könyvtár, 0636. *Sárospataki Kódex*, Sárospatak, Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtára, Kt. 7. *Székykeresztúri Kódex*, Marosvásárhely, Teleki-Bolyai Könyvtár, 0439.

²⁵ A textusleírásánál a zsoldárszámozást, valamint a királyok könyveinek jelöléseit modernizáltam. A módosítások a RÚF számozását veszik mintául.

The original structure of György Enyedi's sermon collection

The sermon collection of the late sixteenth century bishop Transylvanian György Enyedi survives in handwritten copies spread across different libraries in Hungary and Romania. János Káldos published the first overview of the entire collection, including a tentative list of contents. Since this publication, new copies have been discovered and microphilological studies have revealed overlooked features of the original composition. The aim of this paper is to reconstruct the original numerical structure of the collection. By tradition, the corpus has three numerical layers: sermons are numbered from 1 to 213, ordered into seven triacases (blocks containing 33 sermons, barring the last, which remained fragmented). Appearing in only two copies however is another numerical layer that reveals a centuria system. In Enyedi's main printed work, the *Explicationes* (1598), there are references and parallel texts to his unpublished sermon collection. Examination of these features reveals in place of the assumed 7×33 structure a $3 \times 33 + 1$ design that features cyclic repetition. The paper concludes with a table displaying the reordered corpus, listing the Biblical text that opens the sermon, the topic, and the pagination of every variant sermon.